

PAPER DETAILS

TITLE: "TEN" SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE ETİMOLOJİK BİR DENEME

AUTHORS: Süleyman Kaan YALÇIN

PAGES: 103-108

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157425>

“TEN” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE ETİMOLOJİK BİR DENEME

An Etymological Evaluation of the Word ‘Ten’

Süleyman Kaan YALÇIN*

ÖZET

“Ten” sözcüğü, Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı “*Türkçe Sözlük*”te “1. İnsan vücudunun dış yüzü, cilt 2. vücut” anlamında Farsça kökenli bir sözcük olarak tanımlanmıştır. Fakat bu sözcüğün Farsça olup olmadığı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Clauson’a göre “ten” sözcüğü alışılmadık şekilde, erken bir tarihte Türkçeye kopyalanmış olan Farsça bir sözcüktür. Fakat Dankoff, bu sözcüğün Divanü Lûgat-it Türk’te yanlış okunduğunu, doğru şeklin ise “İnsan vücudu anlamına gelen” Türkçe “yên” sözcüğüne dayandığını ileri sürmektedir. Abdullah Taymas ve Günay Karaağaç ise “ten” sözcüğünü Türkçe bir kelime olarak nitelendirmektedir.

Bu çalışmada Dankoff, Taymas ve Karaağaç gibi sözcüğün aslının Türkçe olduğu savunulmakla birlikte, “ten” sözcüğünün Türkçe oluşunun bir yanlış okumadan kaynaklanmadığı ve sözcüğün Türkçe olduğunu ispatlayacak farklı delillerin de bulunduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ten, Türkçe, Farsça, ses değişimleri, ses olayları.

ABSTRACT

The word ‘ten’ is described to have a Persian root with the meaning of 1. *skin, exterior surface of human body*; 2. *human body*, in *Turkish Dictionary* prepared by Turkish Language Society. However, there are different opinions about the root of the word ‘ten’.

According to Clauson, the word ‘ten’ is a Persian word unexpectedly copied to Turkish in early periods. But Dankoff claims that the word ‘ten’ is a misread work in Divanü Lûgat-it Türk and must come from Turkish ‘yên’ which means *human body* in Turkish. Abdullah Taymas and Gunay Karaagac also consider ‘ten’ to be Turkish.

In this study, supporting Dankoff, Taymas and Karaagac’s view, we will try to present different evidences that suggest ‘ten’ is not a misread, but is originally a Turkish word.

Key Words: Ten, Turkish, Persian, sound changes, sound events.

Giriş

Eski Farsça “tanu”dan (ten, vücut) getirilen ve Farsça “tân, tan” (Exmetyanov, 2001: 196) şeklindeki “ten” sözcüğü Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı “*Türkçe Sözlük*”te “1. İnsan vücudunun dış yüzü, cilt 2. esk. vücut” anlamında Farsça kökenli bir sözcük olarak tanımlanmıştır (TS.: 1950). Fakat bu sözcüğün Farsça olup olmadığı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Clauson’a göre DLT’te (II: 307) geçen “*er tenin kaşıttı (kişi vücudunu kaşıdı)*” ibaresindeki “ten” sözcüğü alışılmadık şekilde, erken bir tarihte Türkçeye kopyalanmış olan Farsça bir sözcüktür. Fakat Dankoff ise bu sözcüğün DLT’te yanlış okunduğunu, doğru şeklin ise DLT’te (II: 151) geçen “*kişi öz yinin süründi (kişi kendi vücudunu kaşıdı)*” ibaresindeki “İnsan vücudu anlamına gelen” Türkçe “yên” sözcüğüne dayandığını ileri sürmektedir (Eker, 2009: 272). Yudahin’in hazırladığı “*Kırgız Sözlüğü*”nü Türkiye Türkçesine aktaran Abdullah Taymas ise Yudahin’in Farsça olarak verdiği “den” sözcüğü ile ilgili olarak “Müellif bu sözcüğü Farsça olarak verse de bu sözcük hakikatte halis Türkçe bir kelimedir. Türkçede y / dh (d) nöbetleşmesi malumdur. Onun için bu sözün bir başka şekli de “yen”dir ve bu şekil DLT’te birçok yerde bazen “beden, ceset” bazen de “deri” anlamında geçmektedir. Ayrıca bu sözcüğe diğer Uygur Türkçesi metinlerinde de rastlanmaktadır”

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Böl./ ELAZIĞ.
Elmek: skyalcin23@hotmail.com

(Yudahin, 1998: 305) diyerek “ten” sözcüğünün Türkçe bir kelime olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca Karaağaç (2008: 834) da hazırlamış olduğu “*Türkçe Verintiler Sözlüğü*”nde “ten” sözcüğünü Türkçeden Farsçaya geçmiş bir sözcük olarak nitelendirmektedir. Sözcüğün t’li ve y’li şekilleri yanında DLT’te ve yine Borovkov tarafından yayımlanan anonim Kur’an tefsirinde sîn (vücut, boy) şeklindeki s’li şekilleri de söz konusudur (Tekin, 1995: 114)¹.

Yukarıda söylenenler dikkate alındığında “ten” sözcüğünün Türkçe oluşuna dair ispatlar sözcüğün yanlış okunmasına veya sadece bir ses değişmesine dayandırılmaktadır. Fakat bu çalışmada sözcüğün Türkçe olduğunu ispatlayacak farklı delillerin bulunduğu da ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Uygur Türkçesi metinlerinde “yin”, DLT’te hem “ten” hem “yîn” hem de “sîn” olarak geçen ve (vücut, beden, boy, cilt, tüy, deri) anlamında kullanılan (Caferoğlu, 1993: 193; DLT, I: 167-179-217-261-275-315; II: 151; III: 92-109-145-154-278) bu sözcük, AT.’de uzun ünlülü olarak tasarlanan “yîn (vücut, beden)” sözcüğü ile ortaklık göstermektedir (Tekin, 1995: 183). Sözcük, “t, d, ð, y” nöbetleşmesi ile birincil uzun ünlülerin kısalarken genişlemesi² gibi ses olayları sonucu “ten, tin, yin, yen, den, dene, tănâ vb.” şekillerde görülmektedir. Hatta bu sözcük Türkiye Türkçesi ağızlarında “tîn” (Dadam-Bo.), “timi” (Ağlı *Küre- Ks.) (sağlam vücutlu) şekliyle de kullanılmaktadır (DS., X: 3934). Sözcüğün Ana Türkçede tasarlanmış biçimi olan “yîn” şekli hem genel fonetik gelişim kaideleri hem de Türkçenin fonetiği göz önüne alındığında kendisinden daha eski olan Ön Türkçe *d’li şekle (“dîn” < yîn”) ve hatta bu sesin tonsuz karşılığı olan t’li bir şekle (“tîn” < dîn”) dayandırılmalıdır. Çünkü *t’li şekil Ön Türkçede *d’li şekille karışmış durumdadır ve sonra “d” üzerinden Ana Türkçe y’li şekle değişmiştir. Poppe de (1994: 45) “*Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*” adlı eserinde Ana Türkçede *d, *ð ve *y sesleri eriyerek bir *y sesi ortaya çıkarmıştır diyerek bu durumu açıklamaktadır.

Ayrıca AT. “yîn” (< dîn < tîn) (vücut, deri, beden) sözcüğünün ilgili gelişim doğrultusunda AT. tîn (nefes, soluk, ruh) sözcüğü ile ilişkili olduğu da düşünülebilir. Öyle ki, Poppe Çuvaşçadaki sîn (kişi, adam) sözcüğünü Çer. yeñ sözcüğünden getirmekle birlikte ET. tîn (< AT. tîn) (nefes, soluk) sözcüğü ile de birleştirmiştir. Doerfer ise sîn (kişi, adam) sözcüğüne farklı bir etimoloji önererek ses açısından çok zor bir gelişim olan ET. yalnuk > Çuv. sîn (kişi, adam) şeklini sunmuştur. Hatta bu sözcüğü Farsça “cân” sözcüğü ile birleştirmek isteyenler bile olmuştur. Fakat Farsça “cân”ın Çuvaşçadaki karşılığı “çun” şekliyle olduğundan bu görüş zayıf kalmıştır (Ceylan, 1997: 49). Ancak Türkçe “vücut, beden” anlamındaki AT. yîn > Çuv. sîn (kişi, adam) denkliği Çuvaşçadaki ses değişim kaideleri düşünüldüğünde bu sözcük için daha uygundur. Farsçadan alındığı söylenen “ten” sözcüğünü Çuvaşça örneği üzerinden açıklayacak olursak bu sözcük eğer Farsça yoluyla alınmış olsaydı Çuvaşçada bu sözcüğün alınma şekli ödünç sözcüklerdeki t > ç değişimi ve Çuvaşçaya özgü e > a değişimine göre “çan” şeklinde olmalıydı. Oysa Çuvaşçada (vücut, boy bos, endam) anlamına gelen sözcük, Türkçe “yîn”e seslik anlamda denk gelen “şan” veya “yîn” sözcüğüyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz Türkçe (nefes, soluk, ruh) anlamındaki “tîn”a seslik anlamda denk gelen “çim” (can) sözcüğüdür.

¹ *t > s değişiminin sadece bu döneme veya bazı lehçelere özgü olmayıp daha Ana Altayca ve İlk Türkçe dönemlerinde *t’li ve s’li çift biçimlerin var olduğu ve bu durumun çağdaş Türk yazı dillerinde bugün de izlenebilir olduğu görülmektedir: tîl ~ sîl > Çuv şîl (diş); tîn ~ sînçan > Yak. sinnan- (dinlenmek), ET. tîltağ > Tat. sîlta- (özür bulmak); talak ~ sulak (dalak) (DLT I: 111; Ceylan, 1997: 16-17).

² AT. îğla- > Az. ağla-; TT. ağla-; Trkm. āğla- “ağlamak”; AT. î > Az. ağac; TT. ağaç; Trkm. ağaç, AT. î > Y. Uyg. yağaç, Alt. ağaş; Hks. ağas “ağaç”; AT. î-/îd- > Çuv. yar- “göndermek”; AT. tîd- > Çuv. çar- “engellemek”; AT. üdi- “uyumak” > Az. oyan-; Trkm. oyan- “uyanmak”; AT. îl- > Uyg. il-/yil-/iliş-/eliş- “iliştirmek”; AT. îş > Kpç. iş/eş/yeş “iş”; AT. yînçe > Kpç. yinçe/inçe/inçe/yenikçe/yenişke/yinçe/yinçe “ince” (Tekin, 1995: 104-175-182-183; Tekin vd., 1995: 22-24; Yalçın, 2013: 82-83; KTLS, 1991: 8-9-920-921; Gürsoy-Naskali ve Duranlı, 1999: 21; Arıkoğlu, 2005: 30; Ceylan, 1997: 166; Caferoğlu, 1993: 62; Toparlı vd., 2003: 115-323).

Dankoff’un yanlış okunduğu kanısına vardığı “ten” sözcüğü onun iddia ettiği gibi y ve t seslerinin yazımındaki veya okunuşundaki bir yanlışlık sonucunda ortaya çıkmamıştır. Çünkü DLT’te yin / ten gibi y sesinin t sesi ile birlikte kullanıldığı birçok sözcüğün olması bu yanlış okunma veya yazılmış olma iddiasını çürütmektedir yamurmak / tamurmak “kanamak, damlamak” (DLT: II, 85), yamurgan / tamurgan “her zaman kanayan, damlayan” (DLT: I, 518-524), yasgaşmak / tasgaşmak “tokatlaşmak, tokatlamakta yardım ve yarış etmek” (DLT: II, 338), yençimek, yunçımak / tençmek “ısırmak, kötüleşmek, yoksullaşmak” (DLT: II, 281; DLT: III, 303), yamurmak, yemürmek / tomurmak “tomruk yapmak, kesmek” (DLT: II, 85; DLT: III, 69). Yanlış okunduğu veya yazıldığı söylenen bu durum aslında Türkçedeki t/d/đ/y seslerinin nöbetleşe kullanımının bir parçasıdır.

“ten” sözcüğüyle ilgili olarak düşündüğümüz AT. “yīn” (< dīn < tīn) gelişimi sadece “yīn” sözcüğüne yani aslı *y’li bir yapıya dayandırılacak olsa bile aslı *y sesinin de Ana Türkçede “*c-, *n-, *ñ- ve *d- ile birlikte artık karışmış durumda olduğu bilinmektedir (Poppe, 1994: 52). Hatta bu karışmışlık durumundan ötürü y sesinin d/đ/t/ç(t)/n/s/ş/ç/c gibi değişimler doğurduğu da görülmektedir. Örneğin, AT. yēti > Karag. tēte, Koyb. dēte, d’ite, Salb. t’eti, Soy. t’ēte, Tof. çēte, Yak. sette, Çuv. śiççi (yedi); yēken (< AT. yē-) > Tel. d’ekken, Şor. çeken, Yak. siegen (çok yiyen, obur); AT. yēl /yāl > Koyb. d’ilen, d’īln, Kand. d’ēlen, Yak. siel, Tuv. çel, Hks. çilīn, Çuv. śil-he (yele); AT. yā > Karag., Soy., Kand. t’ā, Kırg. cā (yay); AT. yāş > Karag., Koyb. d’ās, t’ās, Yak. sās (yaş); yārım (<AT. yār-) > Koyb. d’ārem, t’ārem, Kand. t’ārem, t’ārım (yarım); ET. yañı > Kuzeydoğu lehçelerinde yañı/yā/čā/nā (yeni); ET. yağı > Soy. ta; Karg. da (düşman); ET. yala- > Tel. dala-; Koyb. talgırben, dalgırben; Karg. telgarmen; Oyr. çilğa- (yalamak) (Tekin, 1995: 48-49-152-185; Clauson, 1972: 910-943; Karaağaç, 2009b: 342-343). Bu ses çeşitlenmesinin sebebini Karaağaç (2009a: 92), “*Türkçede Düzensiz Ses Değişimleri Örnekleri*” adlı makalesinde şu şekilde izah etmektedir: Uzun ömürlü bir ses olmayan “y” yarı konsonantının veya yarı vokalinin ayırıcı fonksiyonunu yitirdiği durumlarda genellikle düşürülerek diftonglara yol açabildiği gibi “y” yarı konsonantının beklenmedik bir şekilde gelişim göstererek yerini daha da sağlamlaştırmak amacıyla sızıcı bir konsonanta bıraktığı, yani tam bir konsonant haline gelebildiği de görülmektedir. yoş > loş (yarı karanlık, az ışık alan); yal-/yaşu- (yanmak, yakmak, parlamak) > çaşmak/çeşimek > çeşmek > çemşek > şemşek > şimşek (şimşek) örneklerindeki y > l, ç/ş değişimlerinde olduğu gibi. Türkçenin genel fonetiği göz önüne alınırsa zayıf bir ses olan “y” sesi, sedalı veya sedasız bir diş sesine bulaştırılarak kuvvetlendirilir; yani tam konsonant haline getirilir. Böylece c, ç, d, t’ sesleri ortaya çıkar. Fakat bazı lehçeler sızıcı seslerden kaçındığı için bu bulaşıcı unsur terk edilerek “ş” (Şor, Kızıl) veya “s” (Yakut) sesi tercih edilir (Karaağaç, 2009b: 406). Örneğin, ET. yaş > Koyb. t’as (yaş); ET. yay > Koyb. t’ay; Karg. d’ay; Yak. say (yaz); ET. yen > Çuv. śanī; Soy. t’en (yen, elbise kolu). Bu durum “ten” sözcüğü için de bu şekilde düşünülebilir. Örneğin, AT. yīn > ET. yin, OT. ten, Kzk. dene, Kırg. ten, den, dene, Özb. tănā, Yak. sīn (vücut, beden) (Tekin, 1995: 183; Gülensoy, 2007: 879; KTLS, 1991: 872-873; Koç ve Doğan, 2004: 113; Vasiliev, 1995: 30).

Sonuç

Bütün bu anlatılanlar doğrultusunda “ten” sözcüğünün AT. “yīn” (< dīn < tīn veya tīn) olarak tasarlanan sözcüğe dayandığı ve “t, d, đ, y, s” nöbetleşmesi, birincil uzun ünlünün kısalarken genişlemesi gibi nedenlerden ötürü Türkçe bir sözcük olduğu ve Clauson’un iddia ettiğinin aksine erken dönemde Farsçadan Türkçeye değil, Türkçeden Farsçaya kopyalanmış bir sözcük olarak düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

KISALTMALAR

1. Eser Kısaltmaları

DLT.	: Divanü Lûgat-it Türk
DS.	: Derleme Sözlüğü
KTLS.	: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
TS.	: Türkçe Sözlük

2. Dil ve Lehçe Kısaltmaları

Alt.	: Altay Türkçesi
AT.	: Ana Türkçe
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
Çer.	: Çeremişçe
Çuv.	: Çuvaş Türkçesi
Hks.	: Hakas Türkçesi
Kand.	: Kandov Türkçesi
Karag.	: Karagas Türkçesi
Kırg.	: Kırgız Türkçesi
Koyb.	: Koybal Türkçesi
Kpç.	: Kıpçak Türkçesi
Kzk.	: Kazak Türkçesi
OT.	: Orta Türkçe
Özb.	: Özbek Türkçesi
Salb.	: Salbin Türkçesi
Soy.	: Soyot Türkçesi
Şor.	: Şor Türkçesi
Tat.	: Tatar Türkçesi
Tel.	: Teleüt Türkçesi
Tof.	: Tofa Türkçesi
Trkm.	: Türkmen Türkçesi
TT.	: Türkiye Türkçesi
Tuv.	: Tuva Türkçesi
Uyg.	: Uygur Türkçesi
Y. Uyg.	: Yeni Uygur Türkçesi
Yak.	: Yakut Türkçesi

3. Diğer Kısaltmalar

bk.	: bakınız
çev.	: çeviren
vd.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri

KULLANILAN ÇEVRIYAZI SİSTEMİ VE İŞARETLER

1. ÇEVRIYAZI SİSTEMİ

ÜNLÜLER

ā	Uzun a
ē	Uzun e
ē̄	Uzun kapalı e
ī	Uzun ı
ĩ	Kısa ı
ĩ̄	Uzun i
ĩ̇	Kısa i
ō	Uzun ö

ÜNSÜZLER

ɖ	Dişler arası sızıcı d
g	Öndamak g'si
ḡ	Artdamak g'si
k	Öndamak k'si
k̄	Artdamak k'si
ñ	Geniz n'si
ś	Çuvaş Türkçesinde peltek s
v	Diş dudak v'si

2. İŞARETLER

*	Muhtemelen en eski şekli gösterir.
v'	Tuva Türkçesinde faringallik (gırtlaksılık) gösterir.
k'	Ünsüzlerde telaffuz noktasının önceye kaydığını gösteren işaret.
<	Bu şekle gider.
>	Bu şekilden gelir.
~	Denklik bildirir.

KAYNAKLAR

- Arıkoğlu, Ekrem. (2005). *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.
- Ceylan, Emine. (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sir Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Derleme Sözlüğü (X. Cilt)*. (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Divanü Lûgat-it Türk Dizini*. (1972). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Exmetyanov, R. (2001). *Tatar Tılnıñ Kıskaç Tarixi-Etimologik Süzlüğü*, Kazan.
- Eker, Süer. (2009). “Divanü Lugâti’t-Türk ve İran Dillerinden Kopyalar Üzerine I” *International Journal of Central Asian Studies*, Volume, 13, s. 233-283, Seul.
- Gülensoy, Tuncer. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, Emine ve Duranlı, Muvaffak. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, Günay. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, Günay. (2009a). “Türkçede Düzensiz Ses Değişmesi Örnekleri”. *Dil, Tarih ve İnsan*. İstanbul: Kesit Yayınları, s. 87-92.
- Karaağaç, Günay. (2009b). “Çuvaş Fonolojisinin Ana Çizgileri”. *Dil, Tarih ve İnsan*. İstanbul: Kesit Yayınları, s. 357-406.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. (1991). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koç, Kenan ve Doğan, Oğuz. (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*, (Redaktör: Ayabek Bayniyazov). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Poppe, Nikolaus. (1994). *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*. (Çev.: Zeki Kaymaz). İstanbul.
- Tekin, Talat ve diğerleri. (1995). *Türkmence Türkçe Sözlük*. (Yayına Hazırlayan: Mehmet Ölmez). Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, Talat. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Toparlı, Recep ve diğerleri. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vasiliev, Yuriy. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yalçın, Süleyman Kaan. (2013) *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü Cilt I*. (Çev.: Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.